

miş, arkasından da her şey yeniden unutulmuştur.

Eflâtun Mescidi, mevcut çok sayıdaki fotoğrafına göre Orta Bizans dönemine (842-1204) ait ve plan bakımından İç Anadolu'daki Bizans kiliselerinin benzeri bir yapı idi. Türkler Anadolu'ya XII. yüzyıldan itibaren hâkim olduklarına göre bu kilise IX-XI. yüzyıllar içinde yapılmış olmalıdır. Dış mimarisini Osmanlı döneminde çok değişmiş, masif bir kitlenin üzerinde iki sıra kör kemer ve pencerelerle hareketlendirilmiş çok yüksek kasnaklı bir kubbeden ibaret bir yapı görünümü almıştır. Binanın güney cephesine Türk devrinde yüksek bir sivri kemer içinde esas giriş açılmıştı. Mihrap da içeride bu duvarda bulunuyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Karaman Defteri*, nr. 387; Herevî, *Kitâbü'z-Ziyârât: Guide des lieux de pèlerinage* (nşr. ve trc. J. Sourdel-Thomine), Damas 1957, s. 59, 132; Yâkût, *Mu'cem'ül-büldân* (nşr. G. Wüstenfeld), Leipzig 1869, IV, 204; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 616; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 21; Mme B. de Khitrowo, *Itinéraires russes en orient*, Genève 1889, s. 256; D. K. Holl, *Amphilokios von Ikonium in seinem Verhältniss zur den Grossen Kappadoziern*, Tübingen-Leipzig 1904; W. Ramsay, *Pauline and other Studies in Early Christian History*, London 1906, s. 170; a.mlf. — G. L. Bell, *The Thousand and One Churches*, London 1909, s. 403-404; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, London 1929, I, 17, 22; II, 363-369; a.mlf., "Plato in the Folklore of the Konia Plain", *Annual of British School at Athens*, XVIII, London 1911-12, s. 265-269; F. Nâfiz Uzluk, *Fâtih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi: Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivindeki Deftere Göre*, Ankara 1958, s. 28, nr. 11; Mehmed Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, Konya 1962, s. 456; Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 351-353; a.mlf., *Tarih Hazinesi*, sy. 7, İstanbul 1951; SF, XXIV/693 (1318), s. 69; Şehbâl, IV/90, İstanbul 1329, s. 348; Abdülkâdir Hamdizâde [Erdoğan], "Saat Kulesi", *Ocak*, sy. 14, Konya 1334, s. 115-116; B. Pace, "Ricerche archeologiche nella regione di Conia-Adalia-Scalanova 1914 e 1919", *Annuario della R. Scuola Arch. di Atene e delle missioni Italiane in Oriente*, III ve VI-VIII, Bergamo 1926, s. 353-354; Mesut Koman, "Konya Şehrinde Selçuklilerden Evvelki Devirler", *Konya Halkevi Dergisi*, sy. 5 (1937), s. 312; Ekrem Kâmil, "Hicrî Onuncu - Milâdî Onaltıncı Asırda Yurdumuzun Dolaşan Arap Seyyahlardan Gazzî-Mekkî Seyahatnâmesi ve Menâzir'ül-avâlim", *İÜ Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, İstanbul 1937, s. 29; Adnan Adivar, "İlme Hürmet de Hamiyettir", *Cumhuriyet*, İstanbul 3 Mart 1951; Semavi Eyice, "Konya'nın Alâeddin Tepesinde Selçuklu Öncesine Ait Bir Eser: Eflâtun Mescidi", *STY*, IV (1970-71), s. 269-302.

SEMAVİ EYİCE

EFRÂD

(أفراد)

Hz. Peygamber'e
en mükemmel şekilde uyarak
ferdiyet tecellisine mazhar olduğu
ve kutbun gözetimi dışında
bağımsız hareket ettiği ileri sürülen
velîler için kullanılan tasavvuf terimi
(bk. RİCÂL'Ü'İ-GAYB).

EFRÂSİYÂB

İran millî destanında
İran düşmanı olarak gösterilen
Turan hükümdarı.

Adı Eski Farsça (Avesta dili) metinlerde Frangrasyan, Orta Farsça'da (Pehlevî dili) Frasyav, Frasiyâk, Frangrasyâk; Arapça kaynaklardan Taberî'de (*Târîh*, I, 339, 453) Frâsiyâb ve Frâsyât, Mes'ûdî (*Mürûcû'z-zeheb*, II, 117) ve Bîrûnî'de (*Âşâr-ül-bâkiye*, s. 104) Ferâsiyâb, Seâlibî'de (*Ğurer*, s. 15, 106-108, 111-137 vd.) ve İran millî destanı Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde (I, 197) Efrâsiyâb (Afrâsiyâb) olarak geçer.

İran efsanevî tarihinde korkunç bir savaşçı ve büyük bir kumandan olarak geçen Efrâsiyâb, kötülük ilâhî Ehrimen'in yeryüzündeki temsilcisi sayılır ve şeceresi yedi göbekte yine efsanevî hükümdarlardan Ferîdun'a ulaşır. Babası Peşeng, Ferîdun'un torunlarından Zâişman'ın (Zâdsan) oğludur. Efrâsiyâb *Avesta*'da hilekâr ve kötü insan tipini temsil ettiği gibi İran ırkının da baş düşmanı olarak gösterilir. Efrâsiyâb yer altında, duvarları demirden kale içinde bulunan 100 sütunlu bir sarayda yaşar. Bu saray güneş, ay ve yıldızlarla aydınlanır. Saray Efrâsiyâb'ın sihiryle donatılmış olup içinden su, şarap, süt ve yoğurt (mast-ı zete) ırmakları akar. Efrâsiyâb, hükümdarlık güç ve yeteneği olan "fer"i ele geçirmek için birçok teşebbüste bulunursa da onu elde edemez. Ferre sahip olmak için dünyanın yedi iklimini dolaşır. Bu gezisi sırasında sadece kısa bir süre için onu elde edebilir. İranlılar, ülkelerini işgal eden Dahhâk'ın dedesi Zeynigev'e karşı Efrâsiyâb'dan yardım isterler. Efrâsiyâb Zeynigev'i kovar ve bir süre ferre kavuşmuş olur. Pehlevî kaynaklarından *Meno Hred*'e göre Ehrimen, Efrâsiyâb ile Dahhâk ve İskender'i ölümsüz kılar. Ancak Ahura Mazda onları ölümlü hale getirir. Buna karşılık Ehrimen de Cemşîd, Ferîdun ve Keykâvus'u ölümlü yapar. Genellikle çok uzun ömürlü olduğu kabul edilen Efrâsiyâb'ın 400-2000 yıl yaşadığı rivayetlerine rastlanır.

Efrâsiyâb'ın belli başlı nitelikleri arasında yıkıcılığı, suları ve nehirleri kurutması, kıtlığa ve kuraklığa sebep olması zikredilir. Özellikle yağmur yağdırmaması bakımından Hint kötülük tanrısı Vrtra'ya benzemektedir. Taberî'nin sözünü ettiği, Zerdüştiler'in en büyük bayramlarından üçüncüsü olan Sular festivali, âbân ayının âbân gününde Zav'ın Efrâsiyâb'ı yendiği zamana rastlar. Efrâsiyâb'ın yeryüzünü harap etmesi, yeryüzü tanrıçası Spendâmet ile evlenmesi efsanesiyle birlikte anlatılır. Bu efsane Bîrûnî'nin, İran ile Turan arasındaki sınırı tesbit için teklif edilen ok atma hakkındaki rivayetini de etkilemiş, yeryüzünü yöneten melek Esfendermad ünlü okçu Areş'i çağırması ve ona ok attırmasıdır. Bir rivayete göre Demâvend dağından, başka bir rivayete göre de Âmul'den attığı ok Merv'e düşmüş ve burası İran'la Turan arasında sınır kabul edilmiştir.

İran millî tarihinin bir bölümü içinde yer alan Efrâsiyâb efsanesi, Orta Asya bozkırlarındaki göçebeler tarafından İran'a karşı girişilen saldırılarla ilgi kurularak birçok rivayetle birleştirilmiştir. Nitekim bu hikâyelerin çoğu, birkaç hükümdar döneminde kuzeydoğudan yapılan hücumlarla ilgili görülmektedir. Sâsânîler döneminde (226-632) doğudan gelen saldırılar, Orta Asya'daki saldırıların hâtrısını güçlendirip onların canlandırılmasına yaradı. Bu yüzden Efrâsiyâb hikâyeleri, sadece Saka kabilelerinden bir bölümünün değil aynı zamanda Hunlar, Heftalitler ve Türkler'in saldırılarını da yansıtmaktadır.

Efrâsiyâb hikâyelerindeki birbirini takip eden olaylar, İslâmî döneme ait kaynaklarda şöyle anlatılır: Efrâsiyâb'ın İran'a ilk saldırısı Minûçih'r'in oğlu Nodar dönemine rastlar. Efrâsiyâb'ın babası Peşeng İran'ın zayıflığından faydalanarak oğlunu İran'a saldırtır. Nodar öldürülür ve Efrâsiyâb on iki yıl İran'a

Efrâsiyâb'ın yakalanışını gösteren bir minyatür
(Oriental Miniatures,
Taşkent 1980,
rs. 40)

hâkim olur. Efrâsiyâb, bu savaşlardan önce alınan esirlerin kardeşi Agriras tarafından serbest bırakılmasına kızar ve onu kılıcıyla ikiye böler. Bunun üzerine Destân (Zal), Agriras'ın intikamını almak üzere harekete geçer, bu iş için de Mî-nûçîhr'in torunu Zav'ı seçer. Zav düşmanı yener ve büyük ganimetlerle İran'a döner. Daha sonra Zav'ın ölümünden cesaret alan Turanlılar'ın hükümdarı Peşeng, oğlu Efrâsiyâb'ı İran'a tekrar saldırmaya kışkırtır. İhtiyarlamış olduğu için buna karşı koyamayan Destân yerine oğlu Rüstem'i seçer. Rüstem Efrâsiyâb'a karşı koymaya başlar ve onu yerinden eder. Efrâsiyâb Peşeng'e sığınır, Peşeng de barış teklif eder. Sonunda Amuderya tekrar İran ve Turan arasında sınır kabul edilir. Rüstem'in, Turan'da doğduğu ve büyüdüğü için babasını tanımayan oğlu Sührâb, Keykâvus'u tahttan indirip Rüstem'i çıkarmak için Efrâsiyâb'ın da teşvikiyle İran üzerine yürür. Efrâsiyâb, Sührâb babasını öldürdüğü takdirde Rüstem'den kurtulacağını ummaktadır. Ancak Sührâb kendisini tanımayan babası Rüstem tarafından öldürülür. Böylece Efrâsiyâb'ın planı gerçekleşmez.

Keykubad'ın yerine geçen Keykâvus, veliahdı Siyavuş'u o sırada İran'a saldıran Efrâsiyâb'a karşı gönderilen ordu- nun başına getirir. Efrâsiyâb, Siyavuş ve Rüstem tarafından ileri sürülen bütün şartları kabul ettiği için barış yapılır. Ancak savaşı seven Keykâvus Siyavuş'u savaşa zorlarsa da Siyavuş anlaşmayı bozmayı şerefsizlik saydığından babasının dediğini yapmaz ve Efrâsiyâb'a sığınır. Efrâsiyâb kızı Frengis'i Siyavuş'a verir. Fakat bir süre sonra Siyavuş öldürülür. Bunu haber alan Rüstem Efrâsiyâb üzerine yürür ve onu yener. Rüstem Turan ülkesini altı yıl yönettikten sonra İran'a dönünce Efrâsiyâb yeniden saldırır. Guderz'in oğlu Giv, Siyavuş'un Efrâsiyâb'ın kızı Frengis'ten olan ve gizli tutulan Keyhusrev adındaki oğlunu İran'a getirip tahta oturtur. Keyhusrev babasının intikamını almak üzere harekete geçer. Yapılan savaşlarda Efrâsiyâb öldürülür.

Türkler'in İrani'lerle ilk teması VI. yüzyıla rastlar. Firdevsî'nin, İranlı rakip bir kabile olan Turanlılar'la Türkler'i aynı ve Efrâsiyâb'ı da onların hükümdarı olarak kabul etmesi, Türkler'in İslâmî dönemdeki Mâverâünnehir akınları karşısında İran milliyetçilerinin olumsuz etkileri altında kalmış olmasının sonucudur. Şüphesiz bu olaylar Türk destanlarında da yer almış ve Kâşgarlı Mahmud

tarafından *Divânü Luğatî-Türk*'te Türk destan kahramanı Alp Er Tonga Efrâsiyâb olarak gösterilmiştir. Türkler tarafından Efrâsiyâb'a birçok hikmetli sözler ve öğütler atfedildiği gibi Kâşgar'da kurulan ilk müslüman devleti olan Karahanlılar'ın ve ayrıca Selçuklular'ın Efrâsiyâb soyundan geldiği ileri sürülmüştür.

Efrâsiyâb, *Şöhnâme*'de bir yandan dünyanın kötü hükümdarları arasında gösterilirken bir yandan da güçlü, kabiliyetli ve yiğit bir kumandan olarak nitelendirilir. Nitekim kötülüğü temsil eder gibi görünen Efrâsiyâb aynı zamanda merhametli ve yapıcı bir kahramandır. Onun Siyavuş'a karşı davranışı, Zereng şehrinin kurması, kanallar açtırması, ok ve yay yapma mahareti, İran'daki birçok yerleşim merkezinin ona atfedilmesi iyi yanlarını gösterir. Yunan kaynaklarında sözü edilen Keyhusrev, İran şahlık hânedanının kurucusu Kuroş olarak kabul edildiği takdirde Efrâsiyâb'ın da Med Kralı Astiyog olması gerekir (Herodotos, I, 46, 102-103, 178 vd.; II, 17-30, 141 vd.; III, 92, 155; IV, 54; VII, 9, 63).

BİBLİYOGRAFYA :

Herodotos, *Tarih* (trc. Muntekim Ökmen), İstanbul 1973, bk. Fihrist; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tuvâl*, s. 4, 10, 88; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 379, 453; Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zeheb* (Meynard), II, 117; Firdevsî, *Şâhnâme*, Tahran 1353, I, 197, ayrıca tür.yer.; Bîrûnî, *el-Âşârü'l-bâkiye 'ani'l-kurûni'l-hâliye* (nşr. C. E. Sachau), Leipzig 1879 — Leipzig 1923, s. 104; Seâlibî, *Gu-reru ahbâri mülûki'l-fürs ve siyerihim* (nşr. ve trc. H. Zotenberg), Paris 1900, s. 15, 106-108, 111-137, 139-141, 189-196, 202-214; a.m.f., *Şehnâme-i Se'âlibî der Şerh-i Ahvâl-i Selâtin-i İrân* (trc. Mahmûd Hidâyet), Tahran 1328 hş., s. 8, 48-49, 51-66, 72-73, 84-96 vd.; L. Darmesteter, *Études Iranienues*, Paris 1883, II, 225-227; a.m.f., *Le Zend-Avesta*, Paris 1960, bk. Fihrist, "frangrasyan" ve özellikle I, 111, nr. 19; II, 377, nr. 53 ve 401-402, 636; F. Spiegel, *Erânische Altertumkunde*, Leipzig 1887, s. 575 vd., 646 vd.; F. Justi, *Iranischesnamenbuch*, Marburg 1895 (Turan hükümdarları ile ilgili şecereler); Pür-i Dâvûd, *Yaştâ*, Bombay 1928, s. 207-214; A. Christensen, *Les Kayanides*, Kopenhag 1932, bk. Fihrist, "fransasyan" ve "frâsiyab" kelimeleri; H. S. Nyberg, *Die Religionen des alten Iran* (trc. H. H. Schaeder), Osnabrück 1938, s. 257 vd.; Zeki Velidî Togan, *Oğuz Destanı*, İstanbul 1982, s. 98, 109, 113, 123-124, 127, 134, 150; a.m.f., "Türk Destanlarının Tasnifi", *Atsız Mecmua*, nr. 1-3, 5; *Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 1000; DMF, I, 173; *Ferheng-i Fârsî*, V, 158; Dihhudâ, *Luğatnâme*, V, 2072-2073; Meccud Mansuroğlu, "Efrâsiyâb", *İA*, IV, 192-193; S. M. Stern, "Afrâsiyâb", *EL*² (Fr.), I, 242-243; E. Yarshater, "Afrâsiyâb", *EI*, I, 570-576.

TAHSİN YAZICI

EFRÂSİYÂBİLER

(bk. KARAHANLILAR).

EFSUN

(bk. SİHİR).

EFTAHIYYE

(الأفتحية)

Ca'fer es-Sâdık'tan sonra imâmetin oğlu Abdullah el-Eftah'a (ö. 149/766)

intikal ettiğini kabul eden ve reisleri Ammâr b. Mûsâ'ya nisbetle Ammâriyye diye de anılan Şii grup (bk. İMÂMIYYE).

EFTASİLER

(بنو الأفتس)

Batı Endülüs'te 1022-1095 yılları arasında hüküm süren Berberî hânedanı.

Eftasiler Devleti'nin kurulduğu es-Sağrû'l-ednâ, Endülüs'ün batı kesiminde Vâdîâne'yi (Guadiana) ve bugünkü Portekiz'in büyük bir kısmını içine alıyordu ve merkezî idare adına Endülüs Emevî Hükümdarı II. Hakem'in âzatlılarından Sâbûr es-Saklebî tarafından idare ediliyordu. Ancak V. (XI.) yüzyıl başlarında Endülüs Emevî Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak muhtelif şehir ve bölgelerdeki mahallî hânedanlar bağımsızlıklarını ilân ettiler. Sâbûr da Batalyevs (Badajoz) merkez olmak üzere es-Sağrû'l-ednâ'da bağımsız olarak hüküm sürmeye başladı (403/1012-13). İyi bir asker olmakla beraber idarî işlerden pek anlamayan Sâbûr bu işleri, kendisine vezir tayin ettiği zeki, bilgili ve uzak görüşlü bir kişi olan Abdullah b. Muhammed'e (İbnü'l-Eftas) bıraktı. Vezir Abdullah, Kurtuba'ya (Cordoba) yakın Fahsübellüt'ta oturan Berberî asıllı mütevazî bir aileye mensuptu. Ancak toplum içinde itibarlı bir mevki edinebilmek maksadıyla Abdullah ve ailesinin öteki fertleri, Tüçib adlı Arap kabilesine mensup olduklarını söylüyorlardı.

Sâbûr es-Saklebî 413 (1022) yılında ölünce İbnü'l-Eftas kendisini hükümdar ilân etti ve Mansûr lakabını aldı. Böylece Endülüs'ün batısında merkezi Batalyevs olan Eftasiler hânedanı kurulmuş oldu (413/1022).